

Bruk av digitale ordbøker i norsk skule

Marit Hovdenak & Ingunn Indrebø Ims

This article presents the material from an online survey in 2014 which reveals if, how and in what way teachers and their students in the Norwegian schools use and relate to monolingual online dictionaries in Norwegian. 487 teachers and 5172 students from all over Norway responded to the survey. The findings are interesting with respect to several of the objectives of The Language Council of Norway, among others the responsibility to promote the two Norwegian written standards Bokmål and Nynorsk in the classrooms and ensure that the dictionaries are up to date.

1. Innleiing

Ordbøker er kjelder til kunnskap om norsk språk. Eit viktig formål for mange ordbøker og ordlister i Noreg er at dei skal gje informasjon om offisiell rettskriving for bokmål eller nynorsk til elevar og lærarar. I skulen er ordbøker ein type læremiddel, men det er lite faktakunnskap om korleis elevar bruker ordbøker i ulike situasjonar, og kva for ordbøker som er i bruk i skulen. I 2008 gjennomførte leksikografane Knut Karlsen og Dagfinn Rødningen ei lærarundersøking i vidaregåande skule for å sjå nærare på i kva grad einspråklege ordbøker blir nytta i norskfaget (Karlsen & Rødningen 2008). Dei skriv (sst.:93): "Ordlister blir rekna for viktige hjelpemiddel i skolesamanheng, også i morsmålet, men systematisk innhenta kunnskap om kva slags bøker som blir nytta, korleis ein nyttar dei og kvifor, har vi ikkje mykje av." Dei legg òg til at det er viktig med betre innsyn i korleis skulen nyttar ordlister og ordbøker (sst.). Undersøkinga til Karlsen og Rødningen er ei lærarundersøking i vidaregåande skule, og i spørsmåla blir papirbaserte og nettbaserte ordbøker sette under eitt. Frå dei siste åra finst det eit par undersøkingar om bruken av fleirspråklege og einspråklege digitale ordbøker i engelskundervisninga (Graedler 2015) og bruken av ordbokressursar for minoritetsspråklege (Rambøll 2012 og Bjørneset 2015), men det finst ingen studiar som ser nærare på kva for norskspråklege digitale ordbøker som er i

bruk i skulen både frå eit lærar- og elevperspektiv. Difor fekk Språkrådet hausten 2014 gjort ei landsomfattande undersøking om bruk av digitale ordbøker i norsk skule.¹ Undersøkinga tek primært for seg bruken av digitale ordbøker i skulesamanheng, men ho gjev òg generelle svar på i kva grad elevar i skulen nyttar papirordbøker, og om bruken av ulike typar ordbokressursar endrar seg gjennom skuleløpet. Undersøkinga omfattar elevar og lærarar på mellom- og ungdomstrinnet og i den vidaregåande skulen. 487 lærarar og 5172 elevar frå heile landet svarte på spørjeskjema. Denne artikkelen presenterer dei viktigaste resultatane og drøftar korleis undersøkinga er nyttig for Språkrådet i vidare arbeid.

2. Formålet med undersøkinga

Mange kommunar og fylkeskommunar har som skuleeigarar kjøpt inn digitale ordbokressursar til skulane, men vi veit ikkje om eller når elevane bruker dei, eller om dei heller slår opp i andre ordbøker dei finn på nettet. Formålet med undersøkinga var difor å finne ut kva for digitale ordbøker² (bokmål og nynorsk) som er i bruk i skulen, og i kva grad dei blir nytta i ulike situasjonar. Både elevar og lærarar fekk spørsmål om dei bruker ordbokressursar heime, i undervisninga, i rettleiararbeid og under heildagsprøver som eksamen og tentamen. Dei fekk òg spørsmål om kva for digitale ordbøker som er i bruk i dei ulike situasjonane.

3. Språkrådet og ordbøker

Språkrådet er opptekte av korleis språket fungerer på ulike samfunnsområde og ser ordbøker som ein viktig del av den samla språkpolitikken. Når det gjeld skulen, arbeider Språkrådet med ordbøker på særleg to felt: Språkrådet står bak standardordbøkene *Bokmålsordboka* (BOB) og *Nynorskordboka* (NOB) saman med Universitetet i Oslo, og Språkrådet er ansvarleg for ei

¹ Undersøkinga vart gjennomført av TNS Gallup på vegner av Språkrådet. Ingunn Indrebø Ims og Kristin Solbjør frå Språkrådet stod for arbeidet med spørjeskjema.

² I undersøkinga og i denne artikkelen omfattar termen *digitale ordbøker* både lisensierte digitale ordbokressursar og ordbøker som er gratis tilgjengelege på Internett.

lovfesta godkjenningsordning for ordlister og ordbøker til skulebruk, ei ordning som skal reviderast for å svare til dagens krav.

3.1. BOB og NOB

BOB og NOB er digitale definisjons- og rettskrivingsordbøker, som òg finst i papirutgåver. Nettordbøkene er gratis tilgjengelege for alle, og dei har hatt ein aukande bruk, med tredobling i nettsøka frå 2010 til 2014. Då vart det gjort 49 millionar søk i BOB og 34 millionar søk i NOB (Språkrådet 2014:4). BOB og NOB er utarbeidde i leksikografamiljøet ved Universitetet i Oslo i samarbeid med Språkrådet og kom ut første gongen i 1986. Dei har komme i fleire utgåver med oppdateringar i rettskriving og med nye ord, og ordbøkene er no knytte til fullformslister i rettskrivingsbasane Norsk ordbank, som er tilgjengelege på nettsidene til Universitetet i Oslo og også frå Norsk språkbank. Ordbøkene er den viktigaste kanalen Språkrådet har for å formidle informasjon om gjeldande offisiell rettskriving til publikum.

3.2. Godkjenningsordninga

Rettskrivinga i bokmål og nynorsk har vore eit sentralt språkpolitisk emne i Noreg, og på 1900-talet var det fleire store rettskrivingsreformer. Frå 1950-åra var det Norsk språknemnd og etterfølgjaren Norsk språkråd som stod for større og mindre endringar i rettskrivinga. Oppdaterte ordlister var viktig, særleg for å nå fram til skulane på ein effektiv måte. Vi har ei offentleg godkjenningsordning for skuleordlister og -ordbøker, ei ordning som tidlegare inngjekk i ei generell godkjenningsordning for lærebøker, oppheva i år 2000. Godkjenningsordninga har no heimel i den sentrale opplæringslova under punktet "Lærebøker og andre læremiddel": "Ordlister og ordbøker til skulebruk skal godkjennast av Språkrådet" (opplæringslova § 9-4, fjerde ledd). Godkjenninga inneber ein nitid kontroll for å sikre at ordlista eller ordboka er i samsvar med gjeldande rettskriving. I samarbeid med bl.a. forlaga har Språkrådet freista å skissere endringar i ordninga. Språkrådet vil halde fast på at ordlistene og ordbøkene skal opplyse om alle valfrie former og vil leggje til rette for ein automatisk kontroll mot Norsk ordbank. Mindre oppdateringar må kunne gjerast enkelt.

4. Undersøkinga ”Digitale ordbøker i bruk”

4.1. Metode og utval

Undersøkinga ”Digitale ordbøker i bruk” vart gjennomført hausten 2014 av meiningsmålingsfirmaet TNS Gallup. Undersøkinga vart gjennomført blant elevar og lærarar på mellomtrinnet (5.–7. trinn), ungdomstrinnet (8.–10. trinn) og vidaregåande skule. 1000 skular med mellomtrinn og 1000 skular med ungdomstrinn vart inviterte til å delta. I tillegg vart alle vidaregåande skular i Noreg inkluderte i utvalet (429) (TNS Gallup og Språkrådet 2014).³ Svarprosenten i grunnskulen var 11 %, i vidaregåande skule 25 %. Til saman 5172 elevar og 487 lærarar svarte på undersøkinga. Låg svarprosent, særleg i grunnskulen, gjer at resultatata ikkje kan seie noko om *utbreiing* av digitale ordbøker, men dei seier noko om korleis elevar *bruker* digitale ordbøker i dei skulane der desse ressursane er tekne i bruk.

Elevar og lærarar fekk ulike spørjeskjema. Elevskjemaet inneheldt 17 spørsmål om: 1) bruk av datamaskin i undervisninga, 2) kjennskap til digitale ordbøker, 3) bruk av digitale ordbøker generelt. I tillegg fekk elevane i vidaregåande skule to spørsmål om bruk av digitale ordbøker under heildagsprøver. Lærarskjemaet inneheldt 15 spørsmål om: 1) informasjon om ordbøker i undervisninga, 2) tilgang til digitale ordbøker på skulen, 3) bruk av digitale ordbøker i undervisning og eige arbeid, 4) ordbøker under heildagsprøver. Fordi spørsmåla både til lærarar og elevar i hovudsak dreidde seg om kva for digitale ordbøker dei kjende til og nytta i ulike situasjonar, var svaralternativa på alle spørsmåla gjevne på førehand ved fleirval. På dei fleste spørsmåla kunne elevane og lærarane likevel krysse av på alternativet ”anna” og fyller inn sjølve, dersom dei hadde andre svar.

Den vidare gjennomgangen av resultatata frå undersøkinga er strukturert etter tema i dei ulike spørjeskjemaa.

³ For meir informasjon om metode, utval, veking og feilmargar, sjå rapporten *Digitale ordbøker i bruk. Undersøkelse blant elever og lærere på mellom- og ungdomstrinnet og i den vidaregåande skolen* (2014).

4.2. Elevane

4.2.1. Bruk av datamaskin i undervisninga

Fordi undersøkinga primært tek for seg bruk av digitale ordbøker, var det interessant å få vite noko om elevane sin tilgang til datamaskin på skulen og i undervisninga. Utreidd bruk av nettbaserte ordbokressursar krev naturleg nok tilgang til utstyr som gjer det mogleg å nyttiggjere seg slike ressursar. Tilgangen til eiga datamaskin på skulen vil altså ha samanheng med om elevane hovudsakleg nyttar papirbaserte eller nettbaserte ordbøker. Innleiingsvis i spørjeskjemaet får elevane difor spørsmål om dei har tilgang til eiga datamaskin på skulen som berre dei bruker. Resultata frå undersøkinga viser at bruken av eiga datamaskin i undervisninga aukar markant med alderen til elevane. Medan 10 % av elevane på mellomtrinnet bruker datamaskin ”alltid” eller ”ofte” i norskundervisninga, er det tilsvarende talet for elevar i vidaregåande skule 70 %. Omtrent alle elevar i vidaregåande skule svarer òg at dei har tilgang til eiga datamaskin på skulen som berre dei bruker. Dette gjeld nesten ingen av elevane på mellomtrinnet. Dette er ikkje overraskande tal, men bruken av datamaskin i undervisninga heng saman med tilgang til digitale læringsressursar, og dette viser også at tilgangen til digitale ordbokressursar versus papirordbøker endrar seg gjennom utdanningsløpet. Elevar i vidaregåande vil i større grad bruke digitale ordbøker enn det elevar på lågare trinn gjer. Dei fleste papirordbøker som blir nytta i skulen, er godkjende av Språkrådet til skulebruk, medan fleire av dei digitale ordbokressursane som blir nytta, enda ikkje er det. Ein slik overgang frå papirordbøker til digitale ordbøker gjennom utdanningsløpet kan difor føre til at enkelte elevar har meir oppdatert informasjon om rettskrivingsnormene tidleg i utdanningsløpet (gjennom dei godkjende papirordbøkene) enn dei har seinare.

4.2.2. Kjennskap til digitale ordbøker

Det er fleire elevar på vidaregåande skule (50 %) enn på mellom- (28 %) og ungdomstrinnet (38 %) som svarer at dei har fått kjennskap til digitale ordbøker frå læraren. Men elevar på mellomtrinnet rapporterer i større grad enn dei andre gruppene at dei har fått kjennskap til digitale ordbøker frå

foreldra sine. Gjeldande læreplan i norsk har som eitt av kompetansemåla etter 7. trinn at elevane skal kunne ”bruke forskjellige former for digitale og papirbaserte ordbøker”. Når berre 28 % av elevane på mellomtrinnet meiner at dei har lært noko om digitale ordbøker på skulen, samstundes som dei har fått informasjon frå foreldra om dette, kan det tyde på at lærarane ikkje følgjer opp kompetansemåla i læreplanen slik dei skal. Men det kan òg tyde på at elevane treng slik opplæring tidlegare enn læreplanen legg opp til.

Når det gjeld spørsmålet om kva for digitale ordbøker elevane kjenner til, viser resultatane at BOB (31 %) og NOB (28 %) og ordbøker frå Ordnett (29 %) og iFinger (25 %) er dei mest kjende ordbøkene. Desse tala gjeld heile elevgruppa sett under eitt. BOB og NOB er som tidlegare nemnt utvikla av Språkrådet i samarbeid med Universitetet i Oslo og er tilgjengelege gratis på Internett. Ordbøker frå Ordnett og iFinger er digitale ordbokressursar som gjerne er kjøpte inn av fylkeskommunen, og som blir nytta av skulane i enkelte fylke.

4.2.3. Bruk av digitale ordbøker

To av tre elevar i vidaregåande skule svarer at dei nyttar dei digitale ordbøkene som læraren har anbefalt. På spørsmål om kva for digitale ordbøker skulen eller læraren har anbefalt, fordeler svara seg slik: Ordbøker frå Ordnett (33 %), NOB (31 %), iFinger (31 %), BOB (31 %). På mellom- og ungdomstrinnet svarer fleirtalet at dei *ikkje* nyttar digitale ordbøker som er anbefalte av læraren. Likevel seier elevar på mellom- (36 %) og ungdomstrinnet (49 %) at dei sjølve har søkt etter slike ressursar på Internett. 5 % av elevane på mellomtrinnet svarer at dei nyttar digitale ordbøker kvar veke, medan 33 % av elevane på vidaregåande skule svarer det same. Dersom ein ser på dei som svarer ”kvar veke” og ”kvar månad” under eitt, er forskjellen 13 og 52 %. Ein annan tendens er at elevar med eit anna morsmål eller førstespråk enn norsk (34 %) nyttar digitale ordbøker hyppigare enn elevar med norsk som førstespråk (21 %).

Sjølv om svært mange elevar i vidaregåande skule svarer at dei nyttar digitale ordbøker ”kvar veke” eller ”kvar månad”, er det likevel slik at fleire

nyttar papirordbøker (58 %) enn digitale ordbøker (44 %) til eksamen. 11 % svarte at dei ikkje nyttar ordbok på eksamen.⁴

4.3. Lærarane

4.3.1. Informasjon om ordbøker i undervisninga

Fordi det er eit kompetansemål i læreplanen i norsk at elevane skal ha kjennskap til og kunne nytte digitale ordbøker når dei er ferdige med mellomtrinnet, fekk lærarane spørsmål om når dei meiner det er relevant å introdusere elevane for ordbøker i undervisninga. Her viser resultatane at lærarane er på linje med målsetjinga i læreplanen; dei fleste lærarane svarer at dette bør skje i undervisninga på 4. og 5. trinn.

4.3.2. Tilgang til digitale ordbøker på skulen

Nær ni av ti lærarar i vidaregåande skule svarer at deira skule har tilgang til norskspråklege digitale ordbøker. På mellomtrinnet svarer om lag halvparten av lærarane at dei ikkje veit om skulen har tilgang til slike ordbokressursar. Trass i at det er lærarane på mellomtrinnet som etter kompetansemåla skal introdusere elevane for desse ressursane, tyder svara på at lærarane i denne gruppa er mindre medvitne om dette enn lærarar på ungdomstrinnet og i vidaregåande skule.

4.3.3. Bruk av digitale ordbøker i undervisning og eige arbeid

Av dei lærarane som svarer at skulen har tilgang på norskspråklege digitale ordbøker, svarer eit klart fleirtal at dei nyttar desse i undervisninga. Dette gjeld i større grad lærarar på ungdomstrinnet og vidaregåande skule enn på mellomtrinnet. Det kan òg sjå ut til at lærarar ved skular som har nynorsk som opplæringsmål eller hovudmålform, i større grad nyttar digitale ordbøker i undervisninga enn lærarar på skular der bokmål er mest nytta.

⁴ På dette spørsmålet var det mogleg å gje fleire svar.

Heile 82 % av lærarane i vidaregåande skule svarer at dei bruker digitale ordbøker når dei rettar elevarbeid. Til samanlikning gjeld dette 67 % av lærarane på ungdomstrinnet og 38 % på mellomtrinnet.

Som tidlegare nemnt skal ordlister og ordbøker til skulebruk godkjennast av Språkrådet, noko som skal sikre at ordlista eller ordboka er oppdatert og i tråd med gjeldande rettskriving for nynorsk eller bokmål. Denne ordninga omfattar både digitale ordbøker og papirordbøker. I undersøkinga svarer heile 27 % av lærarane at dei ikkje veit om dei ordbøkene skulen har tilgang til, er godkjende og i tråd med offisiell norsk rettskriving. Når vi veit at det finst digitale ordbøker på marknaden som ikkje er godkjende etter gjeldande rettskriving, og som vert nytta i skulen, er usikkerheita i svara frå lærarane eit signal om at paragrafen i opplæringslova må bli tettare følgd opp. Både elevar og lærarar bør vere trygge på at dei læremidla dei tek i bruk, er oppdaterte og i tråd med gjeldande rettskrivingsnorm.

5. Konklusjonar av undersøkinga – korleis kan Språkrådet bruke resultata?

Dette er ei gransking i stor skala av bruken av ordbøker blant elevar og lærarar, om kva for ressursar som er utbreidde, og om bruk i ulike situasjonar. Undersøkinga viser at det er eit ganske stort tilbod av ordbokressursar. Gjennom undersøkinga har vi dessutan fått ny kunnskap om i kva grad Språkrådet sine ordbøker, BOB og NOB, er i bruk i ulike skulesituasjonar. At ordbøkene er mykje brukte i skulen, av både elevar og lærarar, viser at arbeidet med å vedlikehalde og utvikle desse ordbokressursane er nødvendig. Dei mest brukte ordbøkene og ordlistene elles er godkjende av Språkrådet, dei fleste som papirutgåver, mens fleire òg inngår i nettportalar. Dessutan er det enkelte ordbøker i bruk som ikkje er godkjende av Språkrådet. Det har hendt at Språkrådet har fått klage på at det er store feil i ikkje-godkjende elektroniske ordlister. Denne situasjonen minner oss om at justeringar av godkjeningsordninga må komme på plass.

Resultatet som viser at BOB og NOB er mindre brukte ved eksamen enn elles, har medverka til at Språkrådet har gått ut med informasjon til skulane om at desse ordbøkene òg kan brukast ved eksamen ved ei spesiell ordning

som ligg innanfor regelverket. Ved eksamen og tentamen er regelen vanlegvis at elevane ikkje skal ha tilgang til Internett.

Språksamlingar og ordbøker er viktige ressursar for god språkrøkt og formidling av dei offisielle skriftnormene. Undersøkinga har vist at standardordbøkene BOB og NOB har ei sterk stilling i skuleverket. Det er viktig at dei blir haldne à jour, og no er det òg eit stort behov for revisjon. For den daglege drifta og vedlikehaldet av dei er det avgjerande å ha tilgang til fagkompetanse i nordisk språkvitskap, leksikografi og IKT. Situasjonen for desse ordbøkene har vore svært usikker i seinare tid, fordi Universitetet i Oslo har vedteke at det ikkje lenger vil ta ansvaret for språksamlingane som ordbøkene er knytte til, og heller ikkje for BOB, NOB og rettskrivingsbasane Norsk ordbank i særleg lang tid. Til no har Språkrådet saman med universitetet hatt ansvaret for å drifte og vedlikehalde ordbøkene og Ordbanken. Det er no avklart at Universitetet i Bergen vil overta språksamlingane frå 2016 (Språkrådet 2015). Det er svært viktig for heile den norske skulen å ha tilgang til ein gratis ressurs som utan atterhald opplyser om korleis norske ord skal skrivast, bøyast og brukast etter offisiell rettskriving.

Litteratur

Ordbøker

BOB (1986–) = *Bokmålsordboka*. Oslo: Kunnskapsforlaget. <nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi> (oktober 2015).

NOB (1986–) = *Nynorskordboka*. Oslo: Det Norske Samlaget. <nob-ordbok.uio.no/perl/ordbok.cgi> (oktober 2015).

Annan litteratur

Bjørneset (2015): *LEXIN i Norge – Hva sier brukerne?* Innlegg på den 13. Konference om Leksikografi i Norden 2015. <nfi.ku.dk/nfl2015/fagligt-program/Bjoerneset.pdf> (januar 2016).

- Graedler, Anne-Line (2015). *Lærerstudenters bruk av digitale ordbøker i engelskundervisningen*. Innlegg på den 13. Konferanse om Leksikografi i Norden 2015. <nfi.ku.dk/nfl2015/fagligt-program/Graedler.pdf> (januar 2016).
- Karlsen, Knut E. & Dagfinn Rødningen (2008). Ordboksbruk i skolen – praksis og perspektiv. Utnytting av einspråklege ordbøker i norskfaget i den vidaregåande skolen. I: *LexicoNordica* 15, 93–114.
- Læreplan i norsk*. <www.udir.no/kl06/NOR1-05> (oktober 2015).
- Norsk ordbank. <www.edd.uio.no/prosjekt/ordbanken/> (januar 2016).
- Opplæringslova*. <lovdata.no/dokument/NL/lov/1998-07-17-61> (oktober 2015).
- Rambøll (2012). *Brukerundersøkelse av Lexin – ordbøker for minoritetsspråklige*. <www.udir.no/Tilstand/Forskning/Rapporter/Ramboll/Brukerundersokelse-av-LEXIN---ordboker-for-minoritetsspraklige/> (januar 2016).
- Språkrådet (2014): *Årsrapport 2014*. Oslo: Språkrådet. <www.sprakradet.no/globalassets/vi-og-vart/om-oss/armeldinger/arsrapport-2014-sprakradet.pdf> (januar 2016).
- Språkrådet (2015): *Språksamlingene til Bergen*. <www.sprakradet.no/Vi-og-vart/hva-skjer/Aktuelt/2015/spraksamlingene-til-bergen/> (januar 2016).
- TNS Gallup & Språkrådet (2014). *Digitale ordbøker i bruk. Undersøkelse blant elever og lærere på mellom- og ungdomstrinnet og i den vidaregåande skolen*. <www.sprakradet.no/globalassets/sprakavare/rapporter/rapport---digitale-ordboker-i-bruk.pdf> (januar 2016).

Marit Hovdenak
seniorrådgjevar
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
NO-0032 OSLO
marit.hovdenak@sprakradet.no

Ingunn Indrebø Ims
rådgjevar
Språkrådet
Postboks 8107 Dep
NO-0032 OSLO
ingunn.indrebo.ims@sprakradet.no